

meg aztán a nyelv, a tudat, a személyiség. Ez az a valóságos, történelmi viszony, amelyet a tudományok legbiztosabb eredményei igazolnak. A munka hiányában az ember nem válhatott volna személyiséggé, olyan lényvé, aki képes megváltoztatni környezetét saját életszükségeinek megfelelően.

Következésképpen: az emberi személyiség sokszintű építmény: *biológiai* (szerves egyediség), *szociológiai* (a munka végzésének a készsége és a kollektív élet), *pszichológiai* (az én, az én tudata, tudat a maga egészében) és *kultúrológiai* (az előbbi három tényező fejlődése az anyagi és szellemi kultúra, a nevelés segítségével és termékeny érvényesítése a társadalmi gyakorlatban) szintjei vannak. A perszónológiának tehát több tudományát magában foglaló tudománnyá kell válnia, s kiindulópontul fel kell használnia a biológiai, szociológiai, pszichológiai és kultúrológiai kutatások eredményeit, de tovább kell fejlesztenie azokat, saját, egységes szemléletté. Csak így valósul meg a „totális ember“ tudományos megismerése.

HERMANN ISTVÁN   Freudtól az újfreudizmusig

Sigmund Freud tudományos munkásságát a századforduló előtt mintegy tíz esztendővel, 1890-ben kezdte el. Ekkor még nem a pszichoanalízis területén dolgozik, hanem a Helmholtz és Meynert, valamint Brücke fémjelzte fiziológiai kutatásokat folytatja. Párizsban a kor legnagyobb neurológusánál, Charcot-nál tanul, és itt válik tudományos alapelvévé az a régi materialista tétel, mely szerint mindennek az okát fel kell kutatni, nem lehet soha megelégedni azzal a magyarázattal, hogy a jelenségek egész sora oktalan, véletlen és megérthetetlen. Azonban a századfordulónak kell elérkeznie ahhoz, hogy Freud megjelentesse első korszakának és egész tevékenységének főművét, az *Álomfejtés* című nagyszabású monográfiáját.

Freud a következő elemekre akarja építeni a maga pszichológiai elméletét. Egyfelől kiindulópontja a felvilágosító materializmus egyik alapelve: nem nyugodhatunk bele abba — mondja —, hogy a valóságban valami is véletlenül történik. Mindennek meg kell lennünk az okát. Ha a tudomány elfogadná azt, hogy vannak ok nélküli jelenségek, ez a tudomány halála lenne. A valóságnak ez a vasszükségszerűséggel történő felfogása, a véletlen szerepének teljes tagadása, a mechanikus és merev materializmus kiindulópontja.

Freud rajza az emberi pszichéről így foglalható össze: az emberi ént, a tudatot, a léleknek ezt a kis, de nagyon is lényeges tartományát a nem tudatos elemek, az indulatok, a szenvedélyek fenyegetik. A pszichoanalízis fő célja, hogy ezt a helyzetet tudatosítsa. Egyénileg kell megvilágítania az ebből eredő szituációt annál az embernél, aki idegbajban szenved. Az idegbaj oka ugyanis az, hogy a tudattalan erők elnyomják az irányító tudatot.

A tudattalan és a pszichoanalízis

Freud elméletének tehát középponti fogalma a tudattalan. A köztudatban az a kép él Freudról, hogy fő érdeme a tudattalan szféra felfe-

dezése. Ha azonban ezt a köztudatban élő képet szembesítjük a valósággal, kiderül hogy Freud korántsem volt az első, aki feltárta a tudattalan pszichikai létét. Ha Freud nem is felfedezője a tudattalan folyamatok létezésének, de az első, aki észrevette e szféra jelentőségét az idegbetegségekben és neurózisokban. Ezáltal kísérte meg a pszichoterápia és a pszichológia újraegyesítését.

Továbbá Freud volt az, aki a tudattalan szférát úgy írta le, hogy segítségével a lelki életet sajátos dialektikában tudta megmutatni. Freud szerint az emberi lélek három részre oszlik. Mindenekelőtt a *tudattalan* szférára. Ezt nevezi Freud későbbi korszakában Es-nek, vagyis őszvalaminek. A második rész a tudat, vagy más néven az *Én* (ich). Végül pedig ismét egy nem tudatos elem, a cenzor vagy a későbbi korszak elnevezésével a *felettes én*. A tudat a pszichoanalízis szerint úgy aránylik a nem tudatoshoz, mint Európa Ázsiához, vagyis a lelki életnek ez csak igen kis része. A nem tudatos lelki szférák megkülönböztetésére azért van szükség, mert egyikük, tudniillik a tudattalan az emberi ösztöntörekvésekből nyeri tartalmát és ezeknek a törekvéseknek drámáiból. A másik nem tudatos szféra, a felettes én pedig nem más, mint a társadalmi parancsok, szokások és követelmények közvetítője. Ez gyűjti össze azokat a gyakorlati parancsokat, melyeket a társadalmi együttélés megkövetel. Az ösztönökből kiinduló vágyakat, törekvéseket a felettes én fojtja el. Az emberi psziché az elfojtott vágyakat nem semmisíti meg, hanem úgy tokosítja be, mint ahogy a tüdő elmeszesíti a kezdődő tbc-s folyamatokat. Csakhogy bizonyos esetekben ezek az elfojtott tendenciák zavart okoznak az ember lelki életében. Így keletkezik Freud elmélete szerint a három szféra, az én, a tudattalan és a felettes én között a lelki élet sajátos dialektikája.

Amennyire helyes azonban a tudattalan szerepének általános hangsúlyozása Freudnál, annyira vitatható a tudattalan tartalmának meghatározása. A tudattalan tartalmi jellemzése a freudi ösztönmitológiára épül. S ezzel összefüggésben az elfojtások és gátlások tanára. Az ösztönök közül főként a szexuális ösztönöket veszi vizsgálat alá, mivel szerinte a társadalmi képmutatás leginkább ezeket igyekszik elnyomni. Ennek a gondolatnak részleges és relatív jogosultságát nem lehet kétségbe vonni. A probléma az, hogy itt a pszichoanalízis, mely az ösztönöket mitologizálja, szükségképpen mitizálja a tudattalant is.

Freud az ösztönöket mitikus lényekké változtatja, és úgy tekinti, mint állandó elemeket az emberi életben, melyeknek nincsen történetük. Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy Freud teljesen helytelenül értékeli a tudattalan szféra másik komponensét is: az elfojtásokat. Az elfojtások szerinte úgy jönnek létre, hogy a történelmietlen és moráltalan ösztönök, vágyak és tendenciák beleütköznek a társadalmi követelményekbe, melyeket a cenzor, a felettes én tartalmaz az emberi pszichén belül. A cenzor azután elfojtja az illetlen, társadalomellenes vágyakat, s ilyen módon keletkeznek az úgynevezett *gátlások*.

Ebből azonban az következik, hogy Freud szerint a gátlások lényegileg káros jelenségek a lelki életben belül. A gátlások szerinte neurózisokat hoznak létre. A valóságban azonban ez pusztán a gátlások egyik oldala. Mint Pavlov egyik szerdai beszélgetésében rámutatott, a gátlások nagyon is pozitív szerepet játszanak az emberi életben.

Freud lélektana tehát ilyen szempontból is leegyszerűsítőnek mutatkozik. Így válik Freud lélektani módszere helytelen, túlzott általánosításává bizonyos valóságos elemeknek, részleges mozzanatoknak, melyeknek csak a maguk helyén van szerepük.

A pszichoanalízis hatástörténetéről

A pszichoanalízis egészen máig húzódo története megmutatja, hogy azok, akik Freud hívei voltak, állandóan érezték ennek az elméletnek egyoldalúságát. Így nem csodálatos az, hogy az összes kísérletek, melyek a freudizmus revíziójára irányultak, jól vagy rosszul sikerült kísérletek, de egyaránt a freudi gondolatvilág és kategóriarendszer kiterjesztését célozták. Maga Freud ezt a kiterjesztést szintén elvésezte, azonban nem a kategóriarendszer mozgékonyabbá tétele volt fő célja, hanem sokkal inkább, mint erről a későbbiekben szólunk, a kategóriarendszer érvényességének és általános-érvényűségének bizonyítása. Hozzá tartozott ehhez a freudi kísérlethez az a szervezőmunka, amelyet maga a pszichoanalízis megteremtője irányított.

A pszichoanalízis vagy más elnevezéssel a mélylélektan hívei külön szervezetekbe tömörültek, speciális kongresszusokat tartottak. Sőt, Freud nemcsak orvosok esetében helyeselte azt, ha foglalkoznak a pszichoanalízissel, hanem bevont laikusokat is ebbe a mozgalomba. Ennek az egy ideig egységes világmozgalomnak első válsága már a tízes években bekövetkezett. Ez a krízis tudományosan Freud ellentmondásainak volt köszönhető. A bécsi ideggyógyász ugyanis mindenképpen fenn akarta tartani determinisztikus és racionalisztikus kiindulópontjait. Meg akarta őrizni ezeket annak ellenére, hogy a polgári filozófia általános iránya már más volt: reakciósabb, irracionális irányba fordult. Freud még nem a válságtudatból indult ki, pedig a tízes évek elején az általános hangulatra jellemző módon megjelentek már Hammacher, Rathenau és Lukács György könyvei, melyek ezt a válságtudatot kifejezték, és nem sokkal később követte ezeket Oswald Spenglernek *A nyugati világ alkonyáról* szóló rendkívüli tömeghatást (legalábbis értelmiségi tömeghatást) elért műve. Ebben a helyzetben, amely objektíve a közeledő háborúnak, majd a háború kitörésének polgári tükre volt, Freud racionalista kiindulópontja korszerűtlennek tűnt. Másrészt azonban Freud továbbra is megmaradt azon az állásponton, hogy a tudattalan lelki élet alapján történelmietlen és társadalmon kívüli. Ez a gondolat viszont Freudot a kor haladó polgári tendenciáival hozta ellentétbe. Ezek pedig oda vezettek, hogy Freud tanítványainak egy része, mint például a svájci Jung, a mélylélektan hozzá akarta kötni az imperialista korban olyannyira divatos irracionális áramlatokhoz. A freudi kategóriát, a tudattalan fő tartalmát jelentő libidót, tehát a szexuális szférát összekötötte Bergson irracionalista elméletével. Bergson „életerő” vagy „életlendület” szavakkal fordítható *élan vital* fogalma Jung szerint pusztán ugyanazt fejezi ki, mint Freudnál a libidó. Bergsonnál természetesen ez a fogalom megismerhetetlen és irracionális. Így Jung a freudi fogalmat szintén irracionális módon értelmezi. Freud elméletét tehát Jung kiszélesíti, és ez a kiszélesítés a továbbmitizálás, az irracionalizmus irányában történik.

Mások Freud tanítványai közül, mint Alfred Adler, észrevették Freud

elméletének legnagyobb hibáját: hogy az emberi psziché társadalmi meghatározottságai nem a megfelelő arányban és nem mindenoldalúan szerepelnek, hanem sematizált és torzult módon. Adler megpróbálta a mélylélektant társadalmi tartalommal feltölteni. Jung elméletében az egészen misztikusan felfogott, lényegileg a mítoszban és a mágiában gyökerező kollektív tudattalan játszik központi szerepet. Ez a kollektív tudattalan lép fel nála történelem-magyarázó elvként. Adler viszont, szemben Junggal, az úgynevezett *individúálpszichológia* megalapítója. Az ő pszichológiájának központi kategóriája a hatalomratörés, a hatalom akarása és a kisebbségi érzés. Ez utóbbi azután szintén alkalmazható a történelmi személyiségek tevékenységének magyarázatánál. Tehát Jung kollektív tudattalanról szóló elmélete a történelmiséget az irracionális lélektan nak rendeli alá. Adler pedig, aki már a társadalmi tényezőket is figyelembe veszi, az individuum felől közelíti meg a történelmet. Az előbbi elmélet sok érintkezési pontot talált a későbbiekben a nemzetiszocializmussal. Adler elgondolása viszont főként a szociáldemokráciában hatott.

Freud maga is érezte elméletének azt a hiányosságát, hogy a történelmet nem veszi számításba. *Totem és tabu* című művében megkísérelte a pszichoanalízist kiterjeszteni az őstörténet magyarázatára. Másfelől viszont a háború tapasztalatai alapján feltárta az agressziós ösztönöket, és így arra a meggyőződésre jutott, hogy elmélete nem csupán lélektani jelentőségű, hanem a pszichoanalízis erőszaktétel nélkül alkalmazható a művészettörténetre, a művelődéstörténetre és a vallási jelenségek történetére is. Bizonyos azonban, hogy Freud, aki fenntartotta a humanisztikus és racionalisztikus kiindulópontjait, és ezek szűkös megfogalmazása következtében jutott irracionális elmélethez, végig problémának érezte a történelmiség és a pszichoanalízis viszonyát. Az ő ábrázolásában ugyanis a pszichoanalízis leírta tendenciák hatnak meghatározó erővel a történelemre, nem pedig a történelem hat sajátos dialektikával az emberi pszichére.

A mélylélektan immár több mint fél évszázada hódít meg különböző területeken dolgozó tudósokat. Ha korunk gondolkodását vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy egyfelől az ideggyógyászatban használják fel a freudizmust, másfelől társadalomtudósok is, művészek is a hatása alá kerülnek. Ez a hatás rendkívül bonyolult, de kétségtelenül érdekes jegye, hogy a freudizmus leginkább az Amerikai Egyesült Államokban terjedt el. Még Freud életében egy amerikai ideggyógyász, Brill megismerkedett Freud tanításaival és Freud hívéül szegődött. Brill nyomán kialakult az amerikai freudizmus, és ez alapjában ugyanazokkal a problémákkal foglalkozik, mint amivel az európai freudisták: szélesíteni a pszichoanalízis alapjait. E szélesítésnek jó példája Karen Horney kísérlete. Horney például Freud nőfelfogásával nem volt megelégedve, és úgy vélte: a női psziché alapvető mozgatója nem közvetlenül a szexuális ösztön, hanem két más ösztönszféra. Ez a két más ösztönszféra Horney szerint is magában foglalja a szexualitást, de a pusztán szexuális gyökerekre való visszavezetést túlzásnak tekinti. Horney alapösztönei: a biztonságra és a kielégülésre való törekvés. S noha Horney kiindulópontja a női psziché vizsgálata, végül is ezt a két általa ösztönszféraként jellemzett törekvést az emberi psziché általános jellegzetességének tartja. Az amerikai freudiz-

mus kritikusa, Wells helyesen jegyzi meg, hogy Horney-nál „együtt vannak a pszichoanalízis összes lényeges alapelemei... Horney hozzálát a terápiára vonatkozó elméletek reformjához anélkül, hogy felhasználná a libidót, a halálösztönöket“. S Horney valóban Freud útját járja, mert — akárcsak mestere — fölveszi az ösztönindítékú pszichikai konstansokat. Függetleníti ezeket a történelmi fejlődéstől, és így a történelmi fejlődéstől független pszichével operál. Eltér viszont tőle annyiban, amennyiben az alapelveket nem lokalizálja szigorúan, hanem ezek számára „udvart“ teremt.

Az amerikai freudizmus legnépszerűbb teoretikusa, Erich Fromm is hasonló úton jár. Nála azonban kifejezetten és határozottan középpontba kerül az úgynevezett *szociológiai szempont*. Fromm a neurózisok egy részét ugyanúgy vezeti le, mint Freud. Más részüket azonban szociológiai elemekből magyarázza. Így például Fromm szerint a neurózisok egy részénél tekintetbe kell venni a modern amerikai monopolkapitalizmus mechanizmusainak káros hatását is. Fromm szerint „az automata konformizmus kényszermechanizmusa“ szükségképpen következik a monopolkapitalizmus szervezetéből. Tehát Fromm módszertanilag úgy jár el, hogy fenntartja a freudizmust (sok etimológiai és szimbolisztikus elemzésében közvetlen Freud-követőnek bizonyul), majd kiegészíti ezt egy szociológiai elmélettel. Számára tehát a társadalmiság problémája létezik, azonban mintegy külön tényező szerepel a pszichoanalízis felfedte tényezők mellett.

Annál érdekesebb a pszichoanalízis amerikai elterjedése, mert Freud nagy bizalmatlansággal tekintett az amerikai pszichoanalízisre. Ő még arról beszélt, hogy megfelelő kulturális hagyományok híján nem lehet átvenni az ő módszerét. Az, hogy mégis hódított Amerikában, annak igen sajátos okai vannak. Az egyik az, hogy a hitleri fasizmus elől Amerikába menekülő tudósok átvitték magukkal azokat az elképzeléseket, amelyek az európai pszichoanalitikus iskolában uralkodtak. Ide tartozott Franz Alexander, Freud közvetlen tanítványainak egyike, Fromm és Karen Horney is. Ezek az áttelepültek új arculatot adtak az amerikai freudizmusnak. Miben állott ez az újdonság? Elsősorban abban, hogy az idegen környezetben sokkal közvetlenebbül és egységesebben érvényesült Freudnak az a tendenciája, mely a társadalom problémáinak kutatása felé terelte híveit. Az, amit maga Freud rendkívül ellentmondásosan, téves kiindulópontokból és sok téves eredményhez jutva a *Totem és tabu*ban megtett, itt Amerikában indítékként hatott.

Az, hogy Amerikában a freudizmus főként mint szociálpszichológiai, illetve szociálfilozófiai irányzat hatott, rendkívül érdekes. Ennek pedig sajátos oka az, hogy Amerikában a pragmatizmus és a neopozitivizmus filozófiai hagyománya a filozófia számára elvileg megnehezítette a társadalmi összefüggések kutatását. Másrészt az átfogó társadalmi kérdések kutatását az állami és a monopolkapitalista manipuláció szintén sok tekintetben elzárta. Mindez oda vezetett, hogy a pszichoanalízis égisze alatt megindulhatott a társadalomtudományi kutatómunka. A lélekelemzés alkalom volt arra, hogy valamilyen címen — éspedig nem a marxizmus címen — felvessék a társadalom komoly problémáit. Így lehetett leszámolni a társadalomtudomány területén uralkodó amerikai álommal, melyet Dewey a következő ellentmondásmentes módon fogalmaz meg: „Demokrácia? Ez

annyit jelent, hogy a tapasztalat folyamata jelentősebb, mint bármely speciális siker. Speciális eredmények, melyeket elérhetünk, csak annyiban értékesek, amennyiben fel lehet őket használni a fennálló folyamat gazdagításában és elrendezésében. Ha a tapasztalás folyamata nevelő erejű lehet, akkor a demokráciában való hit nem más, mint a nevelésben és tapasztalásban való hit.“

Ezzel a filozófiával, mely az amerikai demokráciát mint ideális állapotot, mint a tapasztalatok szülöttét és továbbfejlesztőjét ábrázolja, a freudista szociálfilozófia megszólaltatta helyenként a kétely hangját. Ezt természetesen csak úgy tehetette meg, ha egyfelől megpróbált szociológizálni, másfelől megkísérelte azt, hogy a freudi miszticizmust enyhítse, valamilyen módon átértelmezze és finomítsa. Már Horney esetében láttuk, hogy a szexualitás determinisztikus szerepét igyekezett egy szélesebb szféra révén átértelmezni. Különösen alkalmasnak látszik erre az a kategória, amely már Feuerbachnál is szerepet játszik: a szeretet kategóriája. Így Kardiner, az egyik legjelentősebb amerikai Freud-követő kijelenti: „A bensőséges szeretet mindenféle szexualitás nélkül is fennállhat“, és így a szeretet belső dialektikája magyarázza ugyanazokat a pszichikai jelenségeket, melyeket Freud a már ismert módon értelmezett.

Hasonlóképpen szükségessé vált az úgynevezett agresszív ösztönök Freudnál oly fontos szerepet játszó feltevésének félretolása is. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a társadalmiságról beszélünk, az ilyenfajta ösztönök feltevése ellentmond annak, hogy az ember elsősorban társadalmi lény. Ezért Horney így fogalmazza meg ellenvetését: „Nem a destruktív akarat irányít bennünket, hanem az életvágy visz bennünket sokszor a destruktív útjára... Az ember szerintünk többé nem ösztön irányította lény, ahogy Freud látja, hanem képes a választásra és a felelősségre... Az emberi természet többé nem megváltozhatatlan, hanem változhat.“

Újfreudizmus

Harry Stack Sullivan a következőképpen határolja el magát Freudtól. Freud szerinte valahogy úgy fogta fel a világot, mint ahogy a régi görögök gondolkoztak róla. A közhit szerint ugyanis a régi görögök a tragédiát úgy tekintették, mint kozmikus szükségszerűséget. Hasonló probléma esetén viszont Shakespeare személyes tragédiát lát. Az újfreudizmus tehát Sullivan szerint úgy viszonylik Freudhoz, mint ahogy a Hamlet viszonylik Oidiposzhoz. Vagyis az újfreudizmus számára az ösztönök már nem valami kozmikus tendenciát, kikerülhetetlen szükségszerűséget jelentenek. Az ösztönök megszűnnek mitikus lényegekké lenni.

Az újfreudizmusban tehát az ortodoxiának nyomát sem fedezhetjük fel. Az ellenkezője az igaz. Ha a leglényegesebb freudizmi tételeket vesszük szemügyre, azt láthatjuk, hogy ezekből az újfreudizmusban mint társadalmi tudományban, éppen azért, mert valóságos társadalmi jelenségeket óhajtanak elemezni, kő kövön nem maradt. A kérdés ezek után az, hogy lehet-e ezt az áramlatot egyáltalán azonosítani a pszichoanalízissel? Van-e egyáltalán Freudhoz köze annak az elméletnek, mely Freudnak a lelki struktúráról adott jellemzését lényegileg elveti, mely Freud alapvető kiindulópontját, az ösztönkiindulópontot félredobja? Lehet-e

pszichoanalízisről beszélni abban az esetben, ha Kardiner kijelenti: „rendkívül óvatosnak kell lennünk abban a kérdésben, hogy milyen tényezőket tarthatunk az emberi természethez tartozónak, minthogy általános emberi természet nem létezik. Csak az emberi természet specifikus típusait ismerjük, melyek speciális környezeti és társadalmi feltételek hatására alakultak ilyenné“. Tehát az újfreudisták éppen azokban a kérdésekben tagadják meg Freudot, amelyeknek eldöntése meghatározza a pszichoanalízis létjogosultságát vagy létjogosulatlanságát a modern időkben.

A Freudtól való eltávolodás azonban, mint látni fogjuk, nem módszertani, hanem rendszertani természetű. Elutasították maguktól az újfreudisták mesterük csaknem minden fontos tételét. Megőrizték azonban a módszert. Az ösztönmitosz elutasítása ugyanis nagyon érdekesen történik az újfreudizmusban. Teljes mértékben logikusan vetődik fel a kérdés: ha az ösztönöket nem tekintjük elidegeníthetetlen alapnak, ha az ösztönök helyett a társadalmat vesszük figyelembe a jelenségek megítélésakor, akkor milyen alapja van az emberi psziché felépítésének? Ha a tudósok pusztán a társadalmi alapokat elemeznék, akkor természetesen sematikusan járnának el. Ha viszont az emberi tudat reális kialakulását mutatnák be, a biológiai lehetőségek és a történetiség dialektikájában, akkor inódszertanilag a marxizmus közelébe jutnának. Éppen ezért két lényeges ponton meg kell állniuk. Amikor az újfreudizmus társadalmiságról beszél, akkor rendkívüli módon általánosságokban mozog. Magát a társadalmat elvontan és különösen történelmietlenül értelmezi. Ez azért szükséges, hogy módszertanilag merev és egyenesvonalú okságot rajzolhassanak meg, elméletileg pedig feltételezhessenek valami állandót és elidegeníthetlent az emberi pszichikumon belül. Másfelől viszont szükségük van arra, hogy a társadalmiság ne közvetlenül befolyásolja a pszichikumot. Ezért közvetítőelemek egész sorát iktatják be, melyek, mint például Horney biztonságérzetre való törekvése, a pszichikumot közvetlenül határozzák meg. Így módszertanilag valóban hűek maradhatnak Freudhoz. A jelenségeket éppen olyan hűen írják le, mint mesterük, és ezután a jelenségeket visszavezetik egy vagy két, a pszichikum demiurgoszaként szereplő gyökérre.

Lássuk most már, melyek ezek az új közvetítők egyén és társadalom között. A szociálpszichológus számára a legkézenfekvőbb a csoportok fogalmának bevezetése. A neofreudizmus ilyen csoportokkal helyettesíti helyenként a freudi elemeket. A csoport s ezen belül a család az a közvetítő, amely a társadalom problémáit és ennek következéseit közvetíti az egyénhez. Tehát most már nem az ösztönmeghatározottságok válnak az emberi psziché kialakulásának döntő tényezőjévé, hanem a család. A családot Fromm „a társadalom pszichológiai ágensének“ nevezi. Természetesen maguk a szociális csoportok önmagukban nem jelentenek abszolút meghatározó erőt. Meg kell lenni azt a „szellemi elemet“ is, mely a csoportokat összetartja. Sullivan-nél a kulturális miliő fogalma ugyanazt a funkciót tölti be, mint Frommnál a családé. Kardiner viszont a speciális társadalmi konstellációról beszél, s ezzel helyettesíti a freudi komplexus kategóriáját. De mi ezeknek a közvetítő kategóriáknak a tartalma?

A szexualitás fogalmának felváltása más fogalmakkal, az ösztönfogalom meghatározó elemének felváltása a csoportokban kifejeződő életér-

zések determinizmusával — ez jellemzi az újfreudizmust. Hogy ennek az új fogalomnak a neve és tartalma micsoda, az már általános kérdésünk szempontjából viszonylag közömbös. E fogalmak funkciója ugyanaz, mint ami az ösztönöké volt Freudnál. Ha Freud az ösztönöket mitizálta, akkor Fromm mitizálja a feuerbachi módon felfogott szeretet fogalmát. Sullivan a modernista irányzatok nagy részében fontos szerephez jutó, s főként az egzisztencializmusban kidolgozott aggódás kategóriát tartja ilyen összefogó erőnek. Ennek megfelelően az újfreudizmus társadalompszichológiája már nem egyéni pszichológia elsősorban, mint Freudé. Ez már a társadalompszichológia modern kategóriáival dolgozik, az interperszonális viszonyok, vagyis személyek közti viszonyok fogalma. Az interperszonális viszonyok pszichológiája akar lenni az újfreudizmus. Szerephez jutnak ebben olyan kategóriák, mint az egyén önmegvalósítása Horney-nál, továbbá olyan kategóriák, mint a feszültség és a fejlődés és a tehetlenségi nyomatok között Franz Alexandernél. A lényeg azonban, hogy a Freudnál is megtalálható módszert ismétlik. Egy-egy szférát (esetleg néhány szférát) minden egyébtől függetlenül tesznek a psziché megteremtőjévé. Persze így az ösztönkonceptiót egy etikai koncepció váltotta fel. A gondolatmenet azonban szerkezetileg és módszertanilag a freudi koncepcióval azonos. Így tehát a freudi „pánszexualitás“-t páneticizmusra cserélték fel. Ez azután egészen odáig megy, hogy Alexander a bűnt nem tartja morális perverzitásnak, a morál ugyanis szerinte a pszichét pozitívan alakító tényező. A bűnt az elmebetegség egyik formájának minősíti, mellyel szemben a helyes magatartás nem jelentheti sem az elzárást, sem pedig a megértést. A helyes orvosság szerinte a bírói ítélet helyett a terápia.

Ha történelmileg vizsgáljuk az utat, akkor azt láthatjuk, hogy ennek a felfogásnak egyetlen reális előzménye volt. Ez az előzmény Dosztojev-szkijnél merült fel, vagyis nem tudományos, hanem művészi előzmény. Az a páneticizmus, mely az újfreudizmust jellemzi, éppen úgy nem nélkülözi a misztikus vonásokat, mint az ortodox pszichoanalízis. Viszont a misztikus mozzanatok itt szélesebb mozgásban vannak, magyarázatlehetőségeik sokoldalúbbak, mint Freudnál. A dosztojevskijizmus ebben az értelemben egyfajta utópizmust és egy vallásos szerkezetet együtt jelent. Jelenti az etikum szférájának abszolút önállóvá válását, jelenti a történetietlenséget még akkor is, ha egyes újfreudisták a homo politicus fogalmával operálnak.

A visszatérés a *homo politicus* fogalmához — még akkor is, ha a *homo eticus* áll gyakorlatilag a középpontban — lépés előre. De ennek a lépésnek gyengesége rögtön megmutatkozik, ha a valóságban szemügyre vesszük, miképpen használják a társadalmi ember fogalmát. Hegel nagy érdeme az volt, hogy idealista formában, de hangsúlyozta ezt a homo politicus-t, a társadalmi ember fogalmát. Ezen azonban azt értette, hogy az embert történeti és társadalmi lénynek kell tekinteni. Minden társadalmiság lényege a történetiség. Az ember lelki alkatát nem lehet sem szociológiailag, sem etikailag megérteni, hanem csupán történetileg. Marx azután konkretizálta ezt a történeti ember-fogalmat. Így alakult ki Marxnál az az emberkép, melynek lényege, hogy az emberi psziché összes motívumait, az emberi egyéniség összes szféráit csupán történelmi elemzés segítségével lehet megérteni.

Köztudott, hogy a modern polgári gondolkodás nemegyszer utópizmusba téved. Az újfreudizmus az ilyen új polgári utópiák termőtalaja. S korántsem esetleges ez az összefüggés. Az utópizmusnak általában nem gazdasági vagy tudományos töltése van, hanem főképpen etikai. Az újfreudizmus etikai kiindulópontja tehát alkalmassá teszi ezt az irányzatot az utópia-teremtésre. Ha az etikumból indulunk ki, ha Dosztojevszkij módján a bűnt az etikum és pszichikum elvont kölcsönhatásából magyarázzuk, gondolatvilágunknak szükségképpen utópiába kell torkolnia. Így ez részlegesnek, a valóságot leszűkítőnek bizonyult, új, átdolgozott és javított formájában sem kevésbé részleges. Igaz, látszólag egy szélesebb szféra alappozza itt meg a pszichikumot, mint a pszichoanalízis megteremtőjénél. A valóságban azonban ez a szféra csupán elvontsága miatt tűnik szélesebbnek, s lényegileg hasonló módon leszűkítőnek bizonyult.

ERICH FROMM

A szabadság kettős arca és a modern ember

A monopoltőke uralma alatt — amely az utóbbi évtizedek folyamán teljesedett ki — mintha megváltozott volna az emberi szabadság két oldala között fennálló egyensúly. Az egyént gyengítő tényezők hangsúlyt kaptak, az egyén erősítésére fegyelmezők veszendőbe mentek... Az egyén tehetetlenebb lett, mint valaha; egyre hangosabban hirdették, hogy „felszabadult” minden hagyományos kötelék alól, de személyes gazdasági lehetőségeinek területét egyre inkább leszűkítették. S miként a XV. és XVI. században, most ismét gigászi hatalmak kezdték fenyegetni az egyént.

A dolgok ilyen állásához leginkább a monopoltőke járult hozzá. A tőke (és nem a gazdagság) koncentrációja a gazdasági élet bizonyos ágaiban korlátokat szabott a személyes kezdeményezés, az értelem és a bátorság sikerlehetőségei elé, és ott, ahol a monopoltőke győzelmet aratott, sok önálló egzisztencia semmisült meg. Az ellenszegülőkkel szemben a harc olyan méreteket és formát öltött, hogy személyes bátorságukat és vállalkozó szellemüket nemsokára a reménytelen aléltás érzése váltotta fel. Egy rendkívül kisszámú csoport hatalmas súllyal nehezedett az államra és a társadalomra; döntéseitől függött a lakosság nagy részének sorsa. Az 1923. évi német infláció, az 1929. évi tőzsdebukás Amerikában az általános bizonytalanságérzést az iszonyatig fokozta; sokakat végső reményüktől megfosztották: a bizalomból saját erejükben, semmivé tették a korlátlan sikerlehetőségbe vetett örökletes hitüket. Ha némely kis- vagy középkereskedő a nagytőke fenyegetésének ellenére is megkísérelt hasznosra dolgozni és önállónak maradni — a fenyegetés Damoklész-kardja a szokásosnál is sokkal nagyobb mértékben fokozta bizonytalanságának és gyengeségének érzését. Régen a hozzá hasonlókkal kellett megvívnia a konkurrenciaharcot, most a monopoltőke gigászaival kénytelen felvenni a küzdelmet.

A teljesítményt vizsgálva is különbség mutatkozik az új típusú kereskedők és elődeik elkülönülése között. Ez különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha az önálló